

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

Чорноморець Євгенія Матеївна

УДК 1 (091)+141

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ
ХРИСТИЯНСЬКО-НЕОПЛАТОНІЧНОЇ ЕСТЕТИКИ МАКСИМА
СПОВІДНИКА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.05 – історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Остащук Іван Богданович,
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, професор кафедри богослов'я та релігієзнавства.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Сторожук Світлана Володимирівна,
Національний університет біоресурсів та природокористування України, професор кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент
Гнатовська Ганна Василівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
доцент кафедри історії філософії.

Захист відбудеться 5 березня 2019 року о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 5 лютого 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Історико-філософські дослідження думки пізньої античності та раннього середньовіччя значно активізувалися на початку ХХІ століття, що призвело до певного наукового буму, особливо у франкомовному та англomовному академічному середовищі. Варто згадати таких дослідників: П. Адо, І. Адо, Е. Доддс, Ж. Труїяр, А. Дюмері, Ж. Комбе, А.-Х. Армстронг, А.-Д. Саффре, Е. Жеоно, С. Бретон, Дж. Ріст, Дж. Діллон, В.Петров, С. Месяц, А. Петров. Водночас, історико-філософська тематика онтологічних засад естетичного мислення в ранньосередньовічній філософії лише починає привертати увагу. Довгий час історики філософії обмежувалися переважно констатацією символічного характеру ранньовізантійського естетичного мислення, аналізували розвиток вчення представників грецької патристики про людину як образ Божий, виявляли джерела теорії ікон в христології, звертали увагу на символіку храмового простору. Останнім часом у центрі уваги опинилися аспекти динамічної зміни священного простору (О.Лідов), патристичне вчення про активно-дієву природу літургійних символів (В. Живов). Систематичне осмислення пізньоантичних теорій теургії (здійснене такими істориками філософії як П. Афанасіаді, Р.М. ван ден Берг, Е. Доддс, Е.Лаут, А. Петров, Г. Шоу, Е. Шепард) створило нові можливості для історико-філософського аналізу теоретичних основ релігійної естетики християнського неоплатонізму. Особливо це стосується таких ключових для ранньовізантійської естетичної думки авторів, як Псевдо-Діонісій Ареопажит, Максим Сповідник та Іоанн Дамаскін. Зокрема, творчість християнського неоплатоніка Максима Сповідника (580–662) все більше привертає увагу істориків філософії, у розвідках яких цей автор постає мислителем першої величини, гідним посісти почесне місце в одному ряді з Августином і Томою Аквінським за суттєвим інтелектуально-духовним впливом на християнську традицію та евристичним потенціалом його мислення. Високу оцінку серед істориків філософії отримав здійснений Максимом Сповідником синтез християнського світогляду та неоплатонічної філософії. Зокрема, в останні десятиліття велика увага надається дослідженню впливу на Максима Сповідника творів неоплатоніка Прокла. Між тим, не менш важливим є зв'язок його богословсько-філософського вчення з ідеями Ямвліха. Осмислення основних засад і особливостей християнсько-неоплатонічної естетики Максима Сповідника та її впливу на формування теоретичного обґрунтування візантійського іконошанування дозволяє краще зрозуміти суттєву єдність античного і середньовічного мислення, відкриває перспективи для нових інтерпретацій православної культури, зокрема української, реконструює важливу сторінку історії філософії, творчий потенціал якої є плідним і для сучасних концептуальних систем.

Входження сучасного українського православного християнства у тісні зв'язки з вселенським православ'ям вимагає нової відкритості до «християнського еллінізму» (Г. Флоровський), «відкритого православ'я»

(О.Шмеман), «екуменічної культури» (О. Седакова), нового синтезу платонізму та аристотелізму (С. Аверинцев), відродження могилянського синтезу в добу постмодерну (Є. Сверстюк). У світлі цих процесів тематика дослідження набуває вагомого прикладного значення, надаючи критерії для об'єктивної оцінки українською гуманітарною наукою сучасних культурних проєктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено на кафедрі філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова у межах комплексної науково-дослідницької роботи кафедри філософії «Актуальні питання історії і теорії філософії та її викладання студентам педагогічних навчальних закладів», науковий напрям «Дослідження проблем педагогічних наук», що входять до тематичного плану науково-дослідницьких робіт Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, який затверджений Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 29 січня 2009 року).

Метою дослідження є здійснення цілісної історико-філософської реконструкції основних засад і особливостей християнсько-неоплатонічної естетики Максима Сповідника та визначення її впливу на формування теоретичного обґрунтування візантійського іконошанування.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних **дослідницьких завдань**:

- виявити особливості сучасного етапу розвитку історико-філософських досліджень теоретичних засад античної та середньовічної неоплатонічної естетики;
- визначити історико-філософські підсумки вивчення символічного характеру концепту образу у візантійській патристичній естетиці;
- проаналізувати евристичний потенціал і значення естетики східно-християнського неоплатонізму для сучасної релігійно-філософської та богословської думки;
- дослідити ідейні джерела естетичної онтології та герменевтики Максима Сповідника у каппадокійців;
- дослідити особливості теоестетики Ареопагітик, визначальні для естетичного синтезу Максима Сповідника;
- розкрити найбільш важливі аспекти теорії творчості Максима Сповідника;
- дослідити теорію естетичного сприйняття Максима Сповідника;
- визначити онтологічні засади краси святості у Максима Сповідника;
- окреслити основні аспекти впливу теоестетики Максима Сповідника на обґрунтування іконошанування Іоанном Дамаскіним;
- виявити значення церковного символізму для практичного релігійного життя особистості та спільнот згідно із Максимом Сповідником та Іоанном Дамаскіним.

Об'єктом дослідження є історія й теорія релігійної естетики класичного етапу розвитку східно-християнського неоплатонізму.

Предмет дослідження – теоретичні основи християнсько-неоплатонічної естетики Максима Сповідника та її вплив на формування візантійського іконошанування.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Дисертаційне дослідження має міждисциплінарний характер і виконане на межі історії філософії та релігієзнавства, згідно зі загальних принципів сучасної історико-філософської думки: об'єктивності, неупередженості, цілісності, світоглядного та методологічного плюралізму. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові принципи аналізу процесів розвитку філософських шкіл в античному та середньовічному суспільствах та принцип єдності логічного та історичного. Для виконання його завдань використовуються наступні загальнонаукові методи: аналіз та синтез, опис, узагальнення, а також філософські: системний аналіз (у дослідженні особливостей застосування неоплатонічної методології в античній християнській естетиці), історико-генетичний аналіз (у вивченні ідейних джерел естетики Максима Сповідника), компаративний аналіз (у порівнянні філософських та богословських концепцій античних неоплатоніків із вченням Максима Сповідника про символізм і теургію).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено цілісний історико-філософський аналіз теоретичних основ християнсько-неоплатонічної естетики Максима Сповідника та її впливу на формування теоретичного обґрунтування візантійського іконошанування.

Наукова новизна дослідження конкретизується у наступних положеннях, які виносяться на захист:

Вперше:

- доведено, що наукове вивчення християнської неоплатонічної естетики еволюціонує від описів символізму та тлумачення його онтологічних засад до віднайдення елементів цілісного бачення патристичної естетики як теорії теургії – шляху мистецького самотворення людини до стану святості та обожнення, в якому вона стала б живим символом Бога, інструментом божественної діяльності та місцем прояву універсального зв'язку всієї реальності («симпатії»). Нові тлумачення естетики християнського неоплатонізму виникли у зв'язку з виявленням суттєвої залежності теології Ареопагітик від вчення про символи та теургію Ямвліха. Однак, естетику Ареопагітик використовували у Візантії як іконошанувальники, так й іконоборці. Теоретичні засади іконошанування безпосередньо пов'язані з творчим переосмисленням естетики Ареопагітик у Максима Сповідника, а тому саме його вчення про символізм і теургію потребує систематичного наукового осмислення;

- виявлено, що сучасна православна теологія активно використовує естетику Псевдо-Діонісія та Максима Сповідника, що пов'язано з намаганнями створити особливе пост-метафізичне феноменологічне мислення у межах «теоестетики», у зв'язку з чим методологію Ареопагітик та Сповідника слід тлумачити як «естетичну герменевтику»;

- обґрунтовано, що теорію світу та людини як таких, що відображають красу задуму Бога, систематично розвинув Василій Великий, який розглядав естетичне сприйняття як поєднання чуттєвої та містико-інтелектуальної інтуїції. Перехід від першої до другої інтуїції є актом розуміння, який розцінюється як екзегетичне тлумачення «книги світу»;

- доведено, що для Псевдо-Діонісія предметом естетичного сприйняття (споглядання) є Бог у Його власному існуванні та у відношенні до світу. Імена Бога є Його особливими символами, «синфемами», використання яких у дискурсі дозволяє здійснювати трансценденцію до Бога, Який теж є символом у тому сенсі, що поєднує прихованість і відкритість;

- встановлено, що Максим Сповідник розумів естетичне споглядання світу як етап «анагогії» – трансценденції до ідеальної реальності «логосів», згідно з якими чуттєвий світ створений та у яких він перебуває як коло у сфері. Онтологічний пріоритет ідеального над реальним дозволяє розуміти чуттєвий світ як «синфему», яка не лише відсилає за власним змістом до ідеальної першооснови, а й має силу сприяти цій трансценденції;

- з'ясовано, що, за Максимом Сповідником, людина покликана до творчості як реалізації власної свободи і любові у наслідуванні творчості Бога заради досягнення калокагатичного стану існування як повного розкриття всіх своїх суттєвих родових і особистих здібностей;

- обґрунтовано, що краса Бога і Боголюдини як мета-синфем робить можливою особисту та церковну теургійну діяльність, а теоестетика дозволяє створити теодраматику святості й персональній втіленості Бога в кожній особистості;

- досліджено, що розуміння Христа і святих як синфем Бога стало основою для вчення Іоанна Дамаскіна про можливість іконографії внаслідок втілення Бога;

- доведено, що соціальна значущість візантійської теорії та практики іконічності пов'язана із розумінням людини як теурга, що тлумачить символічну реальність і перетворює її у процесі містичного сходження від матеріального до ідеального, від людського до божественного;

Уточнено:

- положення, що онтологія Бога у Максима Сповідника є символічною, оскільки Бог мислиться як Такий, що існує в іпостасях, які є образами одна одної, та виявляє Себе в енергіях, є довершеністю краси;

- теорію, що для Максима Сповідника акт естетичного розуміння здійснюється «миттєво» і пов'язаний із переходом від динаміки часу до статичності вічності;

Набуло подальшого розвитку:

- твердження, що естетична творчість для мислителів грецької патристики безпосередньо пов'язана із зусиллями щодо досягнення моральної довершеності;

- вивчення теорії, що неоплатонічна естетика іконошанувальників була спрямована проти орігенізму іконоборців.

Теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що воно являє собою перше в українській науковій думці розкриття теоретичних основ християнсько-неоплатонічної естетики Максима Сповідника та її впливу на формування теоретичного обґрунтування візантійського іконошанування, що дозволяє активізувати подальші історико-філософські, релігієзнавчі, естетичні дослідження, а **практичне** – в тому, що вони можуть бути використані у викладанні філософських, релігієзнавчих та богословських дисциплін у вищих навчальних закладах, як афілійованих до релігійних організацій, так і у неконфесійних освітніх інституціях. Матеріали дослідження можуть також слугувати для підготовки відповідної навчальної та методичної літератури.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, яке представляє ідеї та розробки, сформульовані здобувачем самостійно для забезпечення досягнення поставленої мети та виконання встановлених завдань. Використані у дисертації ідеї, гіпотези та положення інших авторів мають відповідні посилання.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри богослов'я та релігієзнавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та оприлюднені на наступних наукових конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Европейский союз и культурное наследие Византии – византийское содружество наций и его значение для европейской цивилизации» (Вільнюс, 2013); III Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми гуманітарних наук у дослідженнях молодих науковців» (Київ, 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Філософія і релігія в просторі сучасної культури» (Київ, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Европейский союз и Византия – культурное наследие, история и ретроспективы: мир Юстиниана Великого и Европейская цивилизация (565–2015)» (Вільнюс, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» (Житомир, 2015); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська культура: перспективи євроінтеграції. Інноваційні процеси в сучасній культурі» (Київ, 2016); V Щорічній міжнародній науковій конференції «Антропологічні виміри філософських досліджень» (Дніпропетровськ, 2016); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2016» (Київ, 2016); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Діалог культур: Україна – Греція: культурна політика XXI ст. в європейській ретроспективі» (Київ, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Національні культури у глобалізованому світі» (Київ, 2017); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2017» (Київ, 2017); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Духовна та світська освіта: історія взаємин – сучасність – перспективи» (Київ, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій» (Дніпро,

2017); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку» (Дніпро, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні» (Львів, 2018); Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне» (Київ, 2018); Міжнародній богословській конференції «Методології богословських досліджень: проблеми і перспективи» (Київ, 2018); X Міжнародна науково-практична конференція «Духовна та світська освіта: історія взаємин – сучасність – перспективи» (Київ, 2018).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи висвітлені у сімнадцяти публікаціях, у тому числі: одна стаття в іноземному періодичному науковому виданні, дев'ять – статті у фахових виданнях України з філософських наук, у тому числі чотири – у виданнях, внесених до міжнародних баз наукового цитування, сім – у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації зумовлені логікою дослідження проблеми, яку, своєю чергою, визначають мета і завдання дисертаційної роботи. Дослідження складається з анотацій, вступу, чотирьох розділів, які включають у себе десять підрозділів, списків використаних джерел до кожного розділу та висновків. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 269 сторінок, з них 227 сторінок основного тексту. Список використаних джерел становить 38 сторінок і налічує 271 найменування, з них – 89 іноземними мовами.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, визначається об'єкт і предмет дослідження, формулюються мета й наукові завдання роботи, розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи, її зв'язок із науковими програмами, наводяться дані про апробацію та публікації основних результатів дослідження.

У **першому розділі** – «**Джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження християнської неоплатонічної теоестетики**» – доводиться, що вивчення християнської неоплатонічної естетики еволюціонує від описів символізму та тлумачення його онтологічних засад до цілісного бачення патристичної естетики як теорії теургії – шляху мистецького самотворення людини від стану гріховності до стану святості та обожнення. Трансформації розуміння естетики християнського неоплатонізму спричинені впливом історико-філософських досліджень естетики античного неоплатонізму, в яких проблематика теургії стала центральною у працях багатьох провідних вчених кінця ХХ – початку ХХІ століть, таких як П. Афанасіаді, Р.М. ван ден Берг, Е. Доддс, Е. Лаут, А.Петров, Г. Шоу, Е. Шепард.

У **першому підрозділі** – «**Історія вивчення візантійсько-патристичної релігійної естетики**» – аналізується стан вивчення проблематики онтологічних

основ символізму, розвинутого представниками грецької патристики. Виявлено, що здійснюваний у працях істориків теології, істориків філософії та культурологів прогрес у розумінні теоретичних основ візантійської богословської естетики зазвичай пов'язаний із вивченням спадку Максима Сповідника. Здійснені окремими дослідниками (С. Єпифанович, Г.У. фон Бальтазар, Л. Тунберг) реконструкції цілісної системи Максима Сповідника свідчать про велике значення концепту образу для світогляду цього мислителя. Наявні численні дослідження (П. Блоуерс, А. Глущенко, П. Михайлов, Г.Флоровський, І. Меєндорф, Ж.-К. Ларше, Г. Беневич, Д. Поспелов, В. Лур'є, Ж. Дальме, Р. Борнет, В. Петров) конкретних аспектів богословсько-філософського вчення Максима (космології, антропології та аскетичної, літургічної, екзегетичної) більшим чи меншим чином торкаються проблеми образу (К. Шенборн, В. Живов, В. Бичков).

У другому підрозділі – **«Символічний характер концепту образу у візантійській патристичній естетиці»** – на основі аналізу дослідницької літератури та текстів візантійських мислителів виявлено, що концепт образу має універсальне значення для візантійської патристики загалом та патристичної естетичної думки зокрема. Максим Сповідник створює синтез ряду напрямків використання концепту образу, наявних у попередній патристичній думці. Грецька патристика через Філона сприйняла платонівське вчення про співвідношення ідеальної парадигми та матеріального втілення, а також розуміння Логосу як тотожності усіх ідеальних першовзірців. У формуванні богословського вчення про Бога-Трійцю завдяки розробці поняття іпостасі (особи) поняття образу було поширене на внутрішнє буття Абсолюту (у той час як раніше воно могло бути використане лише для опису реалій створеного світу) та позбавлене античного уявлення про меншовартість образу щодо первообразу. Образність в Абсолюті стає прообразом наявності образності у створеному світі. Поняття іпостасі розробляв Григорій Ниський у символічно-естетичному аспекті – як виявлення, вираз, «опис» (*perigraphé*) сутності. Максим Сповідник при викладі вчення про Трійцю не послуговується словом «образ», а стверджує тотожність за природою та «взаємопроникнення» («існування одна в одній») Осіб Трійці. Для опису зв'язку трансцендентного Бога із створеним світом патристичні мислителі розробляють аристотелівське поняття «*energeia*». Цей термін загалом позначає у патристиці вияв сутності (як створеної, так і божественної) у властивій їй діяльності, тобто є важливим для естетичної думки. Григорій Ниський та Ареопагітики за його допомогою осмислюють проблему Божественних імен (які позначають діяльність Бога у світі). Поняття логосу, запозичене Максимом Сповідником в олександрійській традиції, є центральним для побудови символічної космології та історіософії. Концепт образу часто використовується також у патристичній антропології. У понятті людини як образу Бога візантійські богослови знайшли основу для пояснення природи зв'язку людини та Бога, що уможливлювало осмислення як способів богопізнання, так і умов єднання людини із Богом. Багатоманітність уявлень патристичних мислителів про риси богообразності людини, відсутність

єдиної концепції богообразності, за Григорієм Ниським, пояснюється нескінченністю, непізнаваністю та неопишуваністю Бога, за образом Якого створено людину. При аналізі літургійних образів Максим Сповідник, наслідуючи Ареопагітики, використовує слово «symbolon» (символ), яке вказувало на предмет, що потребував алегоричного тлумачення (розвитку духовної уяви) та наступного аналогічного бачення (трансценденції суб'єкта споглядання). Оскільки змістовним центром усіх богословських дискусій була людина, специфіка її природи та її призначення, особливого змістовного наповнення цей концепт набув у антропології (у розробці вчення про людину як образ та подобу Бога).

У третьому підрозділі – **«Формування нових теоретичних підходів до вивчення неоплатонічної естетики в історико-філософській думці кінця ХХ – початку ХХІ століть»** – доведено, що сьогодні відбувається докорінна трансформація методології аналізу вчення неоплатоніків про красу та символізму в зв'язку з увагою до тематики теургії та «духовного матеріалізму», що вперше з'явилася у творчості Ямвлиха. На думку неоплатоніків, ще Піфагор і Платон вчили, що є два шляхи сходження душі до божественного: філософсько-споглядальний та екстатично-містеріальний. Участь у містеріях була не лише вакханічно-діонісійською екстатичною практикою, а й досвідом молитви, пошуку особливого зв'язку з богом-покровителем (про це згадує ще платонівський «Федр»), намаганням через екстатичне досягнення вічного життя подолати долю та стати вільним як боги. Каталізатором правильної молитви під час містерії, що мало привести до анамнезу як «згадування божественних речей», були покликані «синфемі» – символічні знаки, використовувані у магії. Роль «синфем» могли виконувати будь-які імена богів, їх статуї, пов'язані з ними матеріальні предмети. При цьому віддаленість знаку із ясного сенсу виступала провокацією до пошуку духовного його сенсу в екстатичному пориві, а забезпечувати успіх акту естетичного розуміння мало те, що знаки мали нести на собі зображення «характерних властивостей» відповідних богів. За неоплатонічними уявленнями, розуміння синфем дозволяє містику чинити «божественні дії», що є суттю «теургії». На використання неоплатонічного вчення про теургію в Ареопагітиках (вченні про божественні імена і таїнства) та у Максима Сповідника (вчення про символічність суцього) звернув увагу В.Петров.

Другий розділ – **«Ідейні джерела теоестетики Максима Сповідника»** – присвячено аналізу особливостей теорії естетичного символізму доби золотого віку грецької патристики.

У першому підрозділі – **«Вчення про красу світу у класичній патристиці»** – за допомогою аналізу екзегетичного твору Василя Великого «Гомілії на Шестидення» виявлено характерні особливості естетичного споглядання краси світу. Василя Великого цікавить велич світу, доцільність та взаємоузгодженість його частин, наявність розвитку, підпорядкованого законам, наявність розумних інстинктів – природничо-наукова картина світу в аспекті її розумності як вияву творчого розуму Бога. Мета Василя Великого –

показати, що через споглядання величі світу можна підвестись і до пізнання морально належного, і до пізнання Бога. Василій Великий відзначає єдність почуттів та ума у довершеному спогляданні, так що споглядання спирається саме на чуттєві сприйняття. Чуттєвий світ сприймається не як знак, який існує лише у функції знаку. Чуттєвий світ сприймається у його дійсності, споглядання духовних основ світу лише підкреслює його довершеність та красу, а не знецінює її. Василій підкреслює красу людини як образу Божого, що може досягти подоби при повному розвитку усіх своїх природних рис. Представлення людини як покликаної до самотворення як морально-духовної особистості виявляє особливості антропологічного ідеалу християнського платонізму каппадокійців, що суттєво вплинули на формування антропології та теоантропології Максима Сповідника.

У другому підрозділі – «**Особливості теоестетики Ареопагітик**» – аналізується діалектика Псевдо-Діонісія як основоположна методологія для його символічної онтології. Онтологічна естетика Діонісія є наскрізним символізмом, який є виявом діалектичного характеру присутності Бога в світі: Бог і іманентний, і трансцендентний світові. Будь-яке його виявлення і в чуттєвих речах, і в розумоосяжних сутностях, і в усьому космосі в цілому є, з одного боку, повною його явленістю, відкритістю для споглядання та пізнання, з іншого ж – повною прихованістю, недоступністю ні спогляданню, ні пізнанню. В естетичному сенсі відповідним станом буде споглядання світу як прекрасного: бачення чуттєвого символу стає і спогляданням краси самої речі (як пронизаної божественною енергією), і спогляданням нескінченної неспівмірності цієї речі з Богом, неповноти виявленості Бога у речі. Тобто одночасно дається споглядання і подібності, і (завжди нескінченної) неподібності речі до Бога; кожна річ подібна до Бога, але сам Бог не є подібним ні до чого. Таким чином, і в богопізнанні, і в естетичному спогляданні світу катафатичність та апофатичність нероздільні та взаємообумовлені. І оскільки саме прекрасне завжди споглядається і як приховування, і як виявлення, яке відсилає до приховуваного, то й можна говорити про символічну естетичність як про сутнісну рису системи Псевдо-Діонісія Ареопагіта.

Третій розділ – «**Естетична герменевтика Максима Сповідника**» – присвячено аналізу онтологічних засад символізму та теургії у теоретичній системі цього видатного неоплатоніка.

У першому підрозділі – «**Божественна і людська творчість як вияв свободи і любові**» – аналізуються особливості теорії теургічної діяльності в філософсько-богословській системі Максима Сповідника. У результаті аналізу праць Максима було виявлено, що внаслідок осмислення християнського доктринального положення про створення світу із нічого було переосмислено вчення про божественну творчість (порівняно з античним). Ознаками божественної творчості є, по-перше, свобода (як незалежність від будь-яких обмежень, вільне творення із нічого за вільно встановленими законами). По-друге, любов-благість у відношенні до створеного світу (метою створення світу є надання йому благості та радості, ущасливлення). По-третє, результат

творчості – створений світ – є прекрасним сам по собі та як символічне свідчення про красу, благість та премудрість Бога-Творця. По-четверте, результатом творчості є радість як визнання краси світу Богом та суб'єктивне сприйняття її створеними істотами. По-п'яте, творчість характеризується як поступовий художній процес прикрашання та доведення до довершеності. Також Максим Сповідник відзначає піднесений характер божественної краси, яка відкривається у творчості Бога, її нескінченність та неосяжність.

Мислитель розвиває наявне у попередній традиції художньо-естетичне сприйняття морально-аскетичного життя. Він вважає творчою не предметно-культурну, а морально-етичну діяльність людини. Хоча мета людського життя (обожнення), як і засоби (виконання заповідей) є заданими, нескінченність та довершеність цієї мети відкриває широкі горизонти для творчості, забезпечує широкий спектр можливих напрямків та способів діяльності людини у суспільстві та світі, так що людина у власному житті, не порушуючи божественних настанов та прямуючи до встановлених Богом цілей, має можливість здійснити себе як вільна особистість, не втрачаючи власних індивідуальних відмінностей у будь-якій обраній діяльності (не втрачаючи власну неповторність).

Максим Сповідник аналізує поняття свободи та показує, що людина має не тільки негативну свободу узгоджувати чи не узгоджувати власне життя із даною метою, а і позитивну свободу творчого здійснення чеснот. Найвищою чеснотою є любов, оскільки пізнання та здійснення морально належного (заповіді любові) витворює як саму особистість гармонійною, так і забезпечує гармонійні (недеструктивні) відносини людини з іншими людьми та конструктивну, творчу діяльність людини в оточуючому світі. Через досягнення влади над власними думками та діями, підпорядкування їх заповіді любові, людина отримує знання законів та цілей існування світу та суспільства (логосів природи, промислу й суду) та, відповідно, можливість творчо діяти у створеному світі. Про художньо-естетичне сприйняття аскетичного життя як творчого процесу також свідчить порівняння людини із храмом, складовими якого є чесноти.

У другому підрозділі – «Естетичне пізнання світу як цілісної символічної реальності» – аналізуються онтологічні та гносеологічні основи вчення Максима Сповідника про «theoria» як споглядання і розуміння. Доведено, що «theoria» є другим етапом на духовному шляху особистості (після морального очищення та перед досягненням екстатичного єднання із Богом) та характеризується мислителем як споглядання краси світу і Писання у їх цілісності й символічності Богові, тобто як естетичний акт. Хоча Максим часто говорить про умове споглядання ідеальної основи світу, це є споглядання логосів у чуттєвому світі як його основи, а світу – як такого, що має свою буттєву основу та смисл у логосах. Внаслідок нерозривної єдності чуттєвого та духовного рівнів символічної реальності у естетичному спогляданні задіяні як відчуття, так і ум. Споглядання починається із чуттєвого сприйняття. Але «виховання» відчуттів у аскетичному житті уможлиблює їх «одухотворення» та

підпорядкування уму в єдиному акті споглядання, та, відповідно, адекватне відображення духовно-чуттєвої символічної структури об'єкту споглядання (світу, Писання). Естетичне споглядання, таким чином, є цілісним актом сприйняття цілісною людиною реальності як цілісної. Цілісність та гармонія вважаються ознаками краси ще з часів античності, як і символічність. Таке цілісне сприйняття гармонійною особистістю реальності як прекрасної та символічної Максим називає блаженством.

У **третьому підрозділі – «Теургічність ідеалу краси»** – аналізується вчення Максима Сповідника про творення святими божественної діяльності внаслідок їх існування як довершених інструментів Бога та носіїв богоподібності. У грецькій патристичній думці отримало ґрунтовне осмислення біблійне вчення про створення людини на образ та подобу Божу. Поняття образу (eikon) зазвичай використовується Максимом Сповідником саме в антропології, у вченні про людину як образ та подобу Бога. Відповідно, уявлення про красу та довершеність людини суттєвим чином залежать від уявлень про красу Бога. На основі аналізу текстів Максима Сповідника можна дійти висновку, що уявлення про красу Бога мають онтологічний характер. Краса Бога описується мислителем у трьох аспектах. По-перше, краса Бога самого по собі, безвідносно до світу, розуміється у сенсі піднесеності (величі, недосяжності). По-друге, традиційним є опис виявлення божественної краси у красі світу. По-третє, краса Бога, за Максимом Сповідником, виявляється в особистому промислі про кожну людину, тобто отримує естетичну оцінку сам історичний процес (у сенсі священної історії).

Довершеним виявом божественної краси може стати людина. Максим Сповідник підкреслює динамічний характер людської природи. Наданий людині образ вже сам по собі є прекрасним як надана людині можливість досягти ще більшої краси у стані богоподоби та обожнення. Сходження людини за щаблями краси Максим Сповідник описує, користуючись схемою «праксіс – теорія – містичне єднання». Через аскетичні вправи людина може набути моральної краси (яка уподібнює її до Бога як Блага), через здійснення чеснот вона може набути краси ума (яка полягає у спогляданні божественних думок про світ та уподібнює її Богові як Істині). Найвищим щаблем довершеності та краси людини, за преподобним, є обожнення (при цьому людина відображує божественну красу як велич). Здійснюючи власне призначення, людина стає енергійним іносутнісним символом Бога, являючи його красу у власній особистості.

Максим Сповідник систематично використовує концепт «краса» для позначення повноти вияву сутності в енергіях. В цьому відношенні засадничим сенсом краси стає Божественне світло, яке виявляє повноту життя Бога. Бачення цього світла пов'язується не тільки із спогляданням Трійці, а і з розумінням Христа як мета-синфемі «світла Преображення». За Максимом, Христос є певним втіленим знаком, який являє Божественність у кожній своїй дії для розуміння, і лише у Преображенні являє ще і для чуттів. Божа присутність у церковних таїнствах є аналогічною до явленості у Преображенні.

У Максима Сповідника існування Бога-Трійці є життям трьох іпостасей Світла, які виявляють себе в світлі своєї діяльності. Такі енергії розуміються як вічностворена нематеріальна синфема. Так само мета-синфемою виступає Христос, особливо у світлі Преображення та у своїх втіленнях у смислах моралі та знання, у душах святих.

У четвертому розділі – **«Теорія сакрального образу у Максима Сповідника та Іоанна Дамаскіна як підґрунтя для візантійського іконошанування»** – предметом аналізу стала практика тлумачення ікон та літургійного дійства як елементів християнської містагогічної теургії.

У першому підрозділі – **«Сакральний образ як ікона-синфема»** – доведено, що Максим Сповідник та Іоанн Дамаскін у власних системах загалом та у теорії образу зокрема синтезують попередню патристичну традицію і думку християнізованого неоплатонізму Ямвліха, при чому синтез Іоанна Дамаскіна опосередкований впливом Максима Сповідника. Образ, за визначенням Іоанна Дамаскіна, має такі суттєві риси: 1) наявність первообразу, щодо якого образ є вторинним та заради якого існує; 2) наявність тотожності та відмінності між первообразом та образом; 3) завдяки тотожності образ робить первообраз видимим, виявляє його; завдяки відмінності – має окреме незалежне існування. Іоанн Дамаскін відтворює та розвиває вчення Максима Сповідника про боговтілення, але певні висновки цього вчення для теорії образу зробив не він сам, а його послідовники. Також Іоанн Дамаскін розвиває попереднє патристичне вчення про іпостась як конкретизацію природи, що має прямий стосунок до теорії ікони, адже саме в іпостасі (як показали отці-каппадокійці) природа набуває конкретної форми та стає видимою, саме іпостась, як показав Максим Сповідник, здійснює конкретним чином властиві за природою дії (виражається у енергіях). Але значення поняття іпостасі для теорії ікони показали наступні теоретики ікони – Феодор Студит та Никифор Константинопольський. Висновки із вчення про боговтілення, які зробив Іоанн Дамаскін, стосуються у першу чергу можливості освячення матерії, обожнення людини як душевно-тілесної істоти, освячення ікон та інших предметів сакрального призначення.

У другому підрозділі – **«Значення церковного символізму для практичного життя особистості»** – на основі аналізу текстів Максима Сповідника та Іоанна Дамаскіна було досліджено їх погляди на роль естетичного елементу в християнській пайдеї. Сакральний живопис уподібнюється до проповіді своєю соціальною значущістю. Іоанн Дамаскін вважає природним та доцільним, щоб шанування святих мало не лише індивідуальний характер, а і суспільний. Таким чином, він не тільки стверджує суспільну значущість зображуваного, а й проголошує місіонерське бажання позитивного впливу на суспільство через образ. Оскільки внаслідок Боговтілення матерія та відчуття людини можуть бути освяченими, художньо-естетична діяльність і може набути прийнятних для релігійного життя форм, а величезний впливовий потенціал мистецтва може бути використаний у релігійній практиці. Таким чином, можна стверджувати, що Іоанн Дамаскін

намагається створити не просто теорію ікони як живописного образу, а обґрунтувати загалом можливість та виправданість залучення різних видів мистецтва до релігійного життя, довести допустимість, *природність* та адекватність художнього виразу богословських істин.

ВИСНОВКИ

1. Історико-філософське тлумачення християнської неоплатонічної естетики до сьогодні переважно було зосереджене на описах особливостей символізму та тлумачення його онтологічних засад у світовій гармонії. Науковці виходили із констатації залежності матеріального від ідеального у дусі платонізму як основі символізму. Також у центрі аналізу був розвиток у християнському неоплатонізмі біблійного та платонічного вчень про покликання людини-філософа до богоуподібнення у чеснотах і знанні. При цьому теорія символу була необхідною християнському неоплатонізмові для тлумачення Святого Письма й Божественної літургії, а її естетичне застосування стало можливим завдяки творчості Максима Сповідника, який цим символам приписував усі ті властивості, які пізніше візантійськими мислителями були надані іконічним зображенням.

2. Центральна роль Максима Сповідника у розвитку теоретичних основ візантійського символізму пов'язана з його теоріями містагогії як поступової трансценденції від образів до першообразів та з вченням про наявність у образі енергії першообразу. В останні десятиліття було виявлено вплив його христології на формування догматичного вчення іконошанувальників у протистоянні з першим та другим іконоборством.

3. Сучасний розвиток історико-філософських студій філософії пізньої античності зумовив значний прогрес у розумінні естетики античного неоплатонізму, теорії теургічної діяльності, теорії «синфем» (матеріально втілених ідеальних символів, які є носіями характерних рис певних богів), теорії божественних імен. Відповідно, стало можливим цілісне бачення патристичної естетики як теорії теургії – шляху мистецького самотворення людини до стану святості та обожнення, в якому людина стала б живим символом Бога, інструментом божественної діяльності та місцем прояву універсального зв'язку всієї реальності («симпатії»).

4. Нові тлумачення естетики християнського неоплатонізму виникли у зв'язку з виявленням суттєвої залежності теології Ареопагітик від вчення про символи та теургію Ямвліха. Сучасна православна теологія активно використовує естетику Псевдо-Діонісія та Максима Сповідника, що пов'язано з намаганнями створити особливе пост-метафізичне феноменологічне мислення у межах «теоестетики» як особливої богословської дисципліни. Визнання залежності від неоплатонізму теорій, які становлять основу «теоестетики» дозволяє по-новому інтерпретувати єдність теологічного і філософського мислення в православній традиції раннього середньовіччя і сьогодення.

5. Методологію Ареопагітик та Максима Сповідника доцільно інтерпретувати як «естетичну герменевтику», у межах якої символічний характер світу, людини, літургії стверджується за аналогією із символами та історіями, присутніми у біблійному тексті. Символічна природа усіх цих реальностей вбачається в тому, що вони є наслідками божественної діяльності. Естетичний акт описується як чуттєво-інтелектуальне споглядання прихованої смислової краси, що здійснюється у процесі розумового осягнення реальності.

6. Теорію світу та людини як таких, що відображають красу задуму Бога, систематично розвинув Василій Великий, який описував естетичне сприйняття як поєднання чуттєвої та містико-інтелектуальної інтуїції. Перехід від першої до другої інтуїції є актом розуміння, який розцінюється як екзегетичне тлумачення «книги світу». Псевдо-Діонісій Ареопагіт предметом патристичної естетики зробив Бога у Його власному існуванні та у відношенні до світу. Імена Бога є його особливими символами, «синфемами», використання яких у дискурсі дозволяє здійснювати трансценденцію до Бога, Який теж є символом у тому сенсі, що поєднує прихованість та відкритість.

7. Максим Сповідник розглядає естетичне споглядання світу як етап «анагогії» – трансценденції до ідеальної реальності «логосів», за якими чуттєвий світ створений та у яких він перебуває як коло у сфері. Пріоритет ідеального над реальним дозволяє розуміти чуттєвий світ як «синфему», яка не лише відсилає за власним змістом до ідеальної першооснови, а й має силу сприяти цій трансценденції.

8. Відкриття ідеального смислу можливе не лише при спогляданні світу, а й у результаті самопізнання, а також через містико-естетичне сприйняття церковного символізму. В результаті самопізнання особистість може відкрити, що кожна людина покликана до творчості як реалізації власної свободи і любові у наслідуванні творчості Бога заради досягнення калокагатичного стану існування як повного розкриття всіх своїх суттєвих родових і особистих здібностей.

9. Згідно із Максимом Сповідником, свята людина мислиться як «інструмент Божої дії», що впливає на соціум в цілому. Теоретичне обґрунтування іконошанування стало можливим через перенесення функцій, що їх мали святі, на їх іконографічні зображення. Мета-символом тут стає ікона Христа, дієвими символами покликані бути ікони святих. Також розуміння краси Бога і боголюдини як мета-синфем робить можливою особисту та церковну теургічну діяльність, а теоестетика дозволяє створити теодраматику святості та персональної втіленості Бога в кожній особистості.

10. Дослідження «духовного матеріалізму» візантійської теорії ікон дає підстави стверджувати, що розуміння Христа і святих як синфем Бога стало основою для вчення Іоанна Дамаскіна про можливість іконографії внаслідок втілення Бога. Соціальна значущість візантійської теорії та практики іконічності пов'язана із розумінням людини як теурга, що тлумачить символічну реальність та перетворює її у процесі містичного сходження від матеріального до ідеального, від людського до божественного.

11. Сходження душі до Бога у спогляданні та розумінні ґрунтується також на тому, що онтологія Бога у Максима Сповідника є символічною, оскільки Бог мислиться як Такий, що існує в іпостасях, які є образами одна одної, та виявляє Себе в енергіях, є довершеністю краси. Бог не просто допускає споглядання Себе як символу та краси, а й спонукає до такого акту. При цьому, згідно із Максимом Сповідником, акт естетичного розуміння здійснюється «миттєво» і пов'язаний із переходом від динаміки часу до статичності вічності. Пріоритетним хронотопом для здійснення такого переходу є Божественна літургія.

12. Віднаходження джерел теоретичної естетики Максима Сповідника у античному неоплатонізмі має вагомий теоретичний значення для встановлення дійсного характеру християнського еллінізму як основи класичної православної культури, зв'язку середньовічних ідеалів краси людини та світу з античними філософськими теоріями, з їх ідеалами та практиками. Доведено, що використання теорій щодо онтологічних основ символізму іконошанувальниками мало принципово неоплатонічний характер та було частиною полеміки з християнським платонізмом, який заперечував сакральну роль чуттєвих символів та відстоював необхідність чистого спіритуалізму.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Стаття в іноземному періодичному виданні:

1. Черноморець Е. Антиметафизический поворот в современной православной теологии и религиозной философии / Евгения Черноморец // *Modern Science*. – Prague: Nemoros, 2014. – № 4. – С. 106-111.

Статті у фахових наукових виданнях України, внесених до міжнародних баз наукового цитування:

2. Чорноморець Є.М. Естетичне споглядання в «Гоміліях на Шестидення» Василя Великого / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 121 (6). – С. 165-170.

3. Чорноморець Є.М. Ікона як символ Абсолюту у візантійській патристичній естетиці / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Актуальні проблеми філософії та соціології*. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. – Вип. 17. – С. 131-135.

4. Чорноморець Є.М. Максим Сповідник про естетичне споглядання символічної дійсності / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 127 (12). – С. 178-182.

5. Чорноморець Є.М. Максим Сповідник про етичну творчість людини / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Актуальні проблеми філософії та соціології*. –

Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. – Вип. 20. – С. 159-162.

Статті у фахових наукових виданнях України:

6. Чорноморець Є.М. Вчення про красу Абсолюту-в-Собі у східнохристиянському неоплатонізмі / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Philosophia prima: метафізичні питання: Щорічник / Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди НАН України.* – К.: Кайрос, 2000. – Вип. 3. – С. 100-115.

7. Чорноморець Є.М. Поняття краси душі в східнохристиянському неоплатонізмі / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Наукові записки Харківського військового університету. Соціальна філософія, педагогіка, психологія.* – Харків: ХВУ, 2001. – Вип. XI. – С. 102-110.

8. Чорноморець Є.М. Теологічна естетика Ареопагітик / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Філософська думка. Sententiae. Спецвипуск.* – Вип. 2. Теологія і філософія релігії. – Вінниця: ВНТУ, 2012. – С. 110-118.

9. Черноморец Е.М. Постметафизический платонизм современной православной теологии / Евгения Матеевна Черноморец // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова [зб. наукових праць] – Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія.* / ред. рада: В.П. Андрущенко. – К.: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. – Вип. 32 (45). – С. 47–54.

10. Чорноморець Є.М. Етичне і естетичне у аскетичному вченні Максима Сповідника / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Практична філософія.* – К.: Центр практичної філософії, ПАРАПАН. – 2017. – Вип. 4. – С. 23-29.

Публікації в інших наукових виданнях:

11. Черноморец Е.М. Богословская эстетика в современной православной теологии / Евгения Матеевна Черноморец // *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, психології, педагогіки та історії]* – Випуск 3 / Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова; ГО «Академія розвитку психологічної науки і практики» / упорядники: Кучеренко Є.В., Русаков С.С. – К.: Генеза, 2014. – С. 324-327.

12. Чорноморець Є.М. Вчення про Біблію як прекрасний символічний світ у східній патристиці / Євгенія Матеївна Чорноморець // *Національні культури у глобалізованому світі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практич. конф., м. Київ, 6–7 квітня 2017 р.* – К.: КНУКіМ, 2017. – С. 168-171.

13. Чорноморець Є.М. Значення поняття "іпостась" для візантійської естетичної думки / Євгенія Матеївна Чорноморець // *«Дні науки філософського факультету – 2017»*, Міжн. наук. конф. (2017; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2017», 25-26 квіт. 2017 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. – К.:

Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2017. – Ч. 4. – С. 109-111.

14. Чорноморець Є.М. Максим Сповідник про принципи господарської діяльності / Євгенія Матеївна Чорноморець // Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. 24-25 листопада 2017 р., м. Дніпро. – Ч.ІІ. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2017. – С. 195-197.

15. Чорноморець Є.М. Педагогічна роль словесних образів за Максимом Сповідником / Євгенія Матеївна Чорноморець // Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції. 14 грудня 2017 р. – Ч. I. – Дніпро: СПД «Охотнік», 2018. – С. 164-165.

16. Чорноморець Є.М. Аналіз споглядання символічної дійсності у Максима Сповідника та у Іоанна Дамаскіна / Євгенія Матеївна Чорноморець // Історія , проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Львів, 26-27 січня 2018 року). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук, 2018. – С. 24-27.

17. Чорноморець Є.М. Осмислення універсального характеру концепту образу у Максима Сповідника та Іоанна Дамаскіна / Євгенія Матеївна Чорноморець // Вплив суспільних наук на процес розвитку суспільства: можливе та реальне. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 2-3 березня 2018 року). – К.: ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2018. – С. 68-73.

АНОТАЦІЇ

Чорноморець Є. М. Теоретичні основи християнсько-неоплатонічної естетики Максима Сповідника: історико-філософський аналіз. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України. – Київ, 2019.

У дисертації вперше в українській науковій думці здійснено цілісний історико-філософський аналіз основних засад та особливостей християнсько-неоплатонічної естетики Максима Сповідника та її вплив на формування теоретичного обґрунтування візантійського іконошанування.

Виявлено, що вчення Сповідника про символ суттєво залежить від неоплатонізму Ямвліха і Прокла. Особливе значення мають вчення про синфеми як матеріальні («втілені») символи, про теурга як носія божественної діяльності. Ці теорії були творчо переосмислені Максимом при творенні його теорій естетичної герменевтики, святості, обожнення, трансценденції, містагогії. Усі ці теорії значно вплинули на формування теорій, що обґрунтовували іконошанування у творчості Іоанна Дамаскіна, а, отже,

вплинули на візантійське розуміння символізму в цілому. Доведено, що використання теорій щодо онтологічних основ символізму іконошанувальниками мало принципово неоплатонічний характер та було частиною полеміки з християнським платонізмом, який заперечував сакральну роль чуттєвих символів та відстоював необхідність чистого спіритуалізму.

Ключові слова: Максим Сповідник, християнський неоплатонізм, Ямвліх, Прокл, теоестетика, символ, синфема, теургія, теозіс.

Черноморец Е.М. Теоретические основания христианско-неоплатонической эстетики Максима Исповедника: историко-философский анализ. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.05 – история философии. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины. – Киев, 2019.

В диссертации впервые в украинской научной мысли осуществлен целостный историко-философский анализ оснований и особенностей христианско-неоплатонической эстетики Максима Исповедника и её влияния на формирование теоретического обоснования византийского иконопочитания.

Новый уровень историко-философского осмысления теоретических оснований эстетики Маскима Исповедника стал возможен благодаря последним историко-философским исследованиям позднего античного неоплатонизма, в частности – теории теургии и учения о синфемах (материальных символах божественного). В диссертации показано, что в учении Максима Исповедника о символической природе реальности (Бога-Троицы, Христа, человека, мира, Св. Писания, Божественной литургии) были творчески синтезированы как достижения христианских мыслителей «золотого века» греческой патристики (Василия Великого, Дионисия Ареопагита), так и неоплатонические теории теургии Ямвлиха и Прокла.

Проблему человеческого творчества Максим Исповедник рассматривает в рамках предыдущей христианской традиции эстетического восприятия нравственно-аскетической жизни и в свете учения о богообразности человека и динамичности его природы. В работе анализируется представление мыслителя о божественном творчестве – свободном, осуществляющем благо, любовь и красоту. В результате свободного осуществления заповеди любви человек достигает калокагатического идеала внутренней целостности и гармонии, что обеспечивает гармоничные отношения в обществе и конструктивную, творческую деятельность в окружающем мире.

Максим Исповедник показывает, что для цельной личности, достигшей гармонии души и тела, становится возможным эстетическое созерцание символической реальности как целостности и единства смыслов-«логосов» и их чувственного осуществления (в мире, сотворенном и существующем в соответствии с логосами, в Священном Писании, в литургических символах). Эстетическое созерцание, согласно Максиму Исповеднику, имеет

анагогический характер, так как чувственные символы – «синфемы» не просто являют духовную реальность, а имеют действенную силу способствовать трансценденции.

Разработанная Максимом Исповедником теория онтологического действенного символа как принципа объяснения целостности и многообразия реальности стала основанием теоретического обоснования иконопочитания. Показано, что теория образа иконопочитателей, испытавшая неоплатонические влияния, была полемически направлена против христианского платонизма, отвергавшего сакральную действенность чувственных образов и отстаивавшего необходимость чистого спиритуализма. Внимательное изучение и адекватное понимание особенностей символической христианско-неоплатонической эстетики Максима Исповедника способствует лучшему пониманию православного типа эстетики в целом.

Ключевые слова: Максим Исповедник, христианский неоплатонизм, Ямвлих, Прокл, теоэстетика, символ, синфема, теургия, теозис.

Chornomorets E.M. Theoretical foundations of Christian Neoplatonic Aesthetics of Maximus the Confessor: historical and philosophical analysis. – Manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Philosophical Sciences (PhD), Specialty 09.00.05 – History of Philosophy. – National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2019.

In the dissertation, for the first time in Ukrainian scientific thought, a holistic historical and philosophical analysis of the basic principles and peculiarities of the Christian Neoplatonic Aesthetics of Maximus the Confessor and its influence on the formation of the theoretical substantiation of Byzantine iconodulism was carried out.

It is revealed that the doctrine of Maximus the Confessor of the symbol essentially depends from Neoplatonism of Iamblichus and Proclus. The particular importance were the teachings of the *synthemas* as material (“embodied”) symbols, the theurge as the bearer of divine activities. These theories were creative rethinking of Maximus in the creation of his theories of aesthetic hermeneutics, holiness, deification, transcendence, *mistagogy*. All these theories significantly influenced the formation of theories that justified the Iconodulism in the works of John of Damascus, and, consequently, influenced the Byzantine understanding of symbolism as a whole. It has been proved that the use of theories on the ontological foundations of symbolism by iconodules was of a principally Neoplatonic nature and was a part of a polemic with Christian Platonism, which rejected sacred functions of material symbols and advocated the need for pure spiritualism.

Key words: Maximus the Confessor, Christian Neoplatonism, Iamblichus, Proclus, theo-aesthetics, symbol, synthema, theurgy, theosis.